

كوردستان و مملانی گورهكهی جیهان

07-12-2022

نووسه‌ره‌كان

زریان رۆژه‌لاتی

كورتە : سەردانی شی جین پینگ بۆ سعودیە، ئەویش تەنیا 5 مانگ دواى سەردانیكى جۆ بایدن سەرۆكى ئەمریکا بۆ ریان، ئاماژەپەكى دیکه‌ی مملانی گورهكهی جیهانه؛ رکا به‌ریی هیژداری نیوان چین و ئەمریکا، كه ده‌توانیت رووخساری جیهان بگۆریت.

سەردانى شى جىن پىنگ بۇ سەئۇدىيە، ئەويىش تەنبا 5 مانگ دواى سەردانىكى جۇ بايدىن سەروكى ئەمىرىكا بۇ رىياز، ئامازەبەكى دىكەى مەملانى گەورەكەى جىهانە؛ رىكابەرىيە ھىزدارى نىوان چىن و ئەمىرىكا، كە دەتوانىت رووخسارى جىهان بگۇرپىت.

لەكاتىكىدا كە سىياسەت لە كوردستان، بەشىئەبەكى سەركەى لە بازىئەبەكى بەرتەسك و دووبارەى مەملانىيەى حىزىبىدا دەسوورپىتەو، مەملانى گەورەكەى جىهان خەرىكە پىكھاتەى ئەمنى و سىياسى ناوچەكە دەگۇرپىت و، بىشك ئەمە، كارىگەرى لەسەر ھەر چوار بەشەكەى كوردستانىش دادەنىت.

وزە و ئەولاي وزە

چىن يەككە لە گەورەترىن كىپارانى نەوتى جىهان بەتايبەتىش سەئۇدىيە، بە گىشتى نىزىكەى [چارەى](#) تەواوى بەرھەمى نەوتى سەئۇدىيە دەكۇرپىت. بىشك بۇ ئابوورىيەكى وەكوو چىن كە داھاتى گەشەى بەرھەمى ناوخۇبى (GDP) لە 1.34 ترىليۇن دۇلار لە سالى 2001وۋە گەپاندوۋەتە 17.7 ترىليۇن دۇلار لە سالى 2021. دەسكەوتنى وزەى ھەرزان و بەردەوام بايەخى خۇى ھەبە. رەنگە لەم بابەتەشدا لەگەل ئىدارەى بايدىن تەبا بىت سەبارەت بە ھەولدان بۇ دابەزىنى نىرخى وزە. رۇزى 4 دىسەمبەر، [ئۇبىك پلەس](#) بىپارىدابوو سىياسەتى كەمكىدەنەوۋەى 2 مىليۇن بەرمىل نەوتى رۇزانە لە بازارەكانى جىهان درىژە پىبىدات كە لە مانگى نىسانى ئەمسالىدا رىككەوتنى لەسەركرابوو. رەنگە ئەمە بۇ ئەمىرىكا و ئەورووپاش ھەوالىكى دلخۇشكەر نەبىت بەتايبەتى كە ئەوان بىپارىبانداۋە گۇشارىكى زىاتر بەخەنەسەر كەرتى [وزەى روسىا](#). گەرانەوۋەى بەھىزى بايەخى نەوت بۇ سىياسەتى جىهانى واىكردوۋە كە سەركردەى و لاتان زىاتر روو لە كەنداۋ بگەنەوۋە. ئەمسال بىچگە لە بايدىن و پىنگ، سىزگى لافۇرۇف وەزىرى دەرەوۋەى رووسىاش چووبوۋە [كەنداۋ](#). ھەرەوۋە، [ئۇرسولا](#) [ئۇن دەرلەين](#) سەروكى كۇمىسىۋنى يەككىتى ئەورووپاش رۇزى 18ى نۇقەمبەر لە مەنامەى پاپتەختى بەحرەبىنەوۋە ئەو پەيامەى دا كە رووسىا گەورەترىن مەشئەرى خۇى لە كىس داو، كە ئەورووپايە، كۇتايى بە گرىدراوى خۇى بەو و لاتە دەھىنىت.

لەپاستىدا فاكتەرى وزە بەشىكى گىرنگى بايەخى ناوچەى رۇژھەلاتى نىۋەپاستە بەتايبەتى خەلىچ بۇ ھىزە گەورەكانى جىهان، بەلام ئەوۋە ھەموو شتىك نىبە. چونكە رىك لەو كاتانەدا كە لە ئەمىرىكا باس لە پىۋىستى بايەخدانى زىاتر بە ناوچەى ئىندۇپاسىفىك دەكرا و گىرنگى بە ناوچەى رۇژھەلاتى نىۋەپاست كەمتر بوو، و لاتىكى وەك چىن خەرىكى پتەوكردنى پەيوەندىبەكانى لەگەل و لاتانى ئەم ناوچەبە بوو. كارەكانى [كۇرپەندى چىن و لاتانى عەرەبى](#) كە لە 2004وۋە دامەزراۋە زىاتر بووۋە چىن قەرزى بە ھەندىك لەو و لاتانە داوۋە. ئەمە بىچگە لە رىككەوتنى [25 سالە](#) لەگەل ئىران و پەرەپىدانى پەيوەندىبەكان لەگەل توركىا و تەننات ئىسرائىلىش. بىشك ئەمە بەشىكە لەو رىكابەرىيە ھىزدارىيەى كە ئەمروۋ خەرىكى شىۋەى جىهان دەگۇرپىت.

رىكابەرىيە ھىزدارىيە گەورەكەى جىهان

زىاتر لە يەك دەبە دواى تىزە بەناوبانگەكەى فۇكۇياما لەسەر "كۇتايى مىژوو" لە سەرەتاي نەوۋەدەكان، كە راگەپاندنى سەركەوتنى ئەمىرىكا و لىبرالىزم بوو لە جىهان، بەشىۋەبەكى پىچەوانە باسكى دىكە دنىاي سىياسەتى گرتەوۋە ئەويىش كۇتايى سەردەمى تاكلجەمسەرى بوو لە جىهان! كار گەپىشتە ئەوۋە كە ئىدارەى بايدىن لە بەلگەى ستراتىژى ئاسابىشى نەتەوۋەبى خۇبىدا بە راشكاوى باس لەوۋە بكات كە چىن [رىكابەرىكى راستەقىنەبە](#). [ئاتۇش](#) لە لوتكەى ئەمسالىدا جەختى لەوۋە كىردوۋە كە چىن پىرۇۋەبەكى ھىزدارى لە جىهان ھەبە.

لەروۋى ئابوورىيەوۋە، ھەرچەند ئەمىرىكا ھىشتا گەورەترىن ئابوورى جىهانە بەلام خىرايى گەشەكردنى ئابوورى ئەمىرىكا وەك ئەوۋە چىن نىبە، بەپىنى داتاكانى بانكى جىهانى، لە ماۋەى زىاتر لە دوو دەبەى رابىردوۋدا، داھاتى گەشەى بەرھەمى نىوخۇبى ئەمىرىكا لە 10.58 ترىليۇنى سالى 2001وۋە بوۋەتە 23 ترىليۇن دۇلار لە سالى 2021، بەوۋەش دوو ھىندە گەورەتر بوۋە، لەكاتىكىدا كە ئەوۋە چىن زىاتر لە 15 جار گەورەتر بوۋە. لەروۋى سەربازىيەوۋە چىن [خەرىبە سەربازىيەكانى](#) خۇى لە 50 مىليار دۇلارەوۋە لە سالى 2001 گەپاندوۋتە 270 مىليار دۇلار لە سالى 2021. ئەمىرىكا لە 493 مىليار دۇلار لە سالى 2001 وە، خەرىبە سەربازىيەكانى خۇى گەپاندوۋتە 768 مىليار دۇلار لە سالى 2021. بە واتايەكى دىكە، چىن زىاتر لە 5 ھىندە خەرىبە سەربازىيەكانى خۇى بەرز كىردۇتەوۋە و ئەمىرىكاش نىزىكەى دوو ھىندەى كىردوۋە. بە پىنى راپۇرتىكى پەيمانگەى نىۋەدەلەتى ستۇكۇلم بۇ لىكۇلىنەوۋەى ئاشتى ((SIPRI). لە سالى 2021دا خەرىبە سەربازىيەكانى جىهان بۇ جارى يەكەم گەپىشتوۋەتە 2.1 ترىليۇن دۇلار. ھەر بە پىنى راپۇرتەكە، سى ھىزى ئاسىبايى (چىن، رووسىا و ھىندستان) لە نىۋ ئەو پىنج

ولتەى جيهاندىن كە زۇرتىن خەرجى سەربازىيان كىردوۋە ۋە 52% ى ھەموو خەرجىيەكانىش لەلايەن چىن ۋە ئەمىرىكاۋە كىراۋن.

ھاۋشانى، رەھەندە ئابوۋرى ۋە سەربازىيەكانى رىكابىرىيە ھىزدارىيەكەى ئەمىرىكا ۋە چىن، كىپرگى ھەردوۋلا لەسەر دروستكىردى ھاۋپەيمانى ۋە پەرەپىدانى پەيوەندىيە دوو قولى ۋە چەند قولىيەكانىش زىادىكىردوۋە. ناكۆكىيەكان لەسەر بالادەستى تەكنەلۇزى، كارىگەرى لە ناۋچەى پاسفېك لە گىرنگىرتىن رەھەندەكانى ئەو مىللانئىيە بوون كە ئىستا خەرىكە بۇ رۇژھەلتى نىۋەپاستىش شۇر دەپنەتەۋە.

كوردستان ۋە رىكابەرى زلھىزەكانى جيهان

گىرنگىرتىن لىكەۋتەى سەرقالبوۋنى ھىزە گەۋرەكانى جيهان بە رىكابەرى يەكتەر، دروستبوۋنى بۇشايىكەى ھىزە لە رۇژھەلتى نىۋەپاست، ئەمەش دەۋلەتانى خستۋتە جوۋلە ۋە گەمەپەكى نوپى ھاۋپەيمانى ۋە رىكابەرى، بۇ ئەۋەى بالانسىكى ھىز دروستىكەن.

ھەرچەند ھىشتا بۇشايىكەى ھىز بە تەۋاۋى دروست نەبوۋە، بەلام ئەو دوۋلىيەى كە ئەمىرىكا لە 2011(ۋەچەرخانى دىدى ئەمىرىكا بەرەۋ پاسىفېك) بەدۋاۋە لەم ناۋچەيە نىشانىدا ۋە بەتايەتەى لە 2019شدا گەيشتە لوتكە، خۋاستى دەۋلەتانى ناۋچەكەى بۇ سىياسەتىكى توندتر لە جاران بەرامبەر بە كورد زىاد كىردوۋە. توركىيا ۋە ئىران كىردوۋە سەربازىيەكانى خۇيان لە ناۋچەكەى زىادكىردوۋە ۋە ئەمەش بىرھىنەرەۋەى دۇخى كوردە لە قۇناخى دوو جەمسەرى جيهان، بە تايەت لە سالانى ھەشتاكانى سەدەى رابردوۋدا كە سىياسەتى سەركوتكارى كورد تەنانت تاۋەكو ئاستى جىنۇسايىدىش رۇپىشت. لە 2015 بەدۋاۋە تاۋەكو 10ى تشرىنى دوۋەمى ئەمسال زياتر لە 6000كەس لە شەرى نىۋان پەكەكە ۋە توركىادا گىنپان لە دەستداۋە، ئەمە لە كاتىكداپە كە تەنپا چەند سالىك پىش ئەۋە، باس لە پىۋسەى چارەسەرى(ئىمرالى) لە نىۋان توركىيا ۋە پەكەكە دەكرا، ۋەك ئەۋەى كە توركوت ئۇزال لە پاش روۋاخى يەكتى سۇقىيەت دەپويست بىكات ۋە سەرىنەگرت. ئەمەش خۇى باشتىن نمونەپەكە لەسەر ئەۋەى كە چۇن گۇران لە ھاۋسەنگىيە ھىزدارىيەكانى جيهان دەتوانىت كارىگەرى لەسەر پىرسى كورد دابنىت.

بالادەستى ئەمىرىكا لە جيهان ۋە ھەردوۋ جەنگى عىراق ۋە جەنگى داعش كە ھەردوۋكىشى بە سەركىداپەتى ئەو ۋولتە كران، رىگاپان بۇ دوو دەسەلتى دى زۇر (De Jure) ۋە دىفاكتۇى (De Facto) كوردى لە ناۋچەكەى خۇش كىرد، بەلام ھەر لەۋ كاتەى كە دوۋلىيەى ئەمىرىكا ۋە سىياسەتى مىللانئىيە ھىزە گەۋرەكان لە سەردەمى ئۇباموۋە دەستىپىكىرد، ھەۋلە ناۋچەيەكانىش بۇ سنوۋداركىردى كورد زىادپان كىرد. توركىيا سى ئۇپەراسىۋنى زەۋىنى بەرفراۋانى لە رۇژئاۋى كوردستان كىرد ۋە ئىستاش باسى چوارەم دانەى دەكات. سنوۋرى دەسەلتەكانى ھەرىمى كوردستان لە 2017 بەدۋاۋە بەرەۋ كەمبوۋنەۋەپەكى زياتر رۇپىشتوۋە ۋە ئىرانىش تەنپا لە چەند مانگى رابردوۋدا لانىكەم سى جار ھىزىش فرافوانى ئاسمانى كىردۋتە سەر خاكى ھەرىمى كوردستان ۋە، كاردانەۋەپىشى بەرامبەر نارەزىيە ۋە خۇپىشاندانەكانى رۇژھەلتى كوردستانىش خۇنپاۋى بوو. ئەمەش لەكاتىكداپە كە پىشتەر لە دۋاى نىۋەپاستەكانى سالانى نەۋەدەكانەۋە، ۋازى لە ھىرشەكانى بۇ سەر ھىزەكانى رۇژھەلتى كوردستان ھىنابوۋ، ھەروەھا ھەۋلى برەۋدانى زياترى پەيوەندىيەكانى لەگەل ھەرىمى كوردستان دەدا.

بىشك دەركەۋتەۋەى شەپۇلىكى دىكەى مىللانئىيە نىۋان ھىزەكانى ھەرىمى كوردستان تەنپا بابەتىكى نىۋخۇپى نىيە بەلكو دەرھاۋىنئىشەپەكى ئەو نەزمە گىشتىيەپە كە بەرەۋ گۇران دەچىت. دەرەفتى دەۋلەتانى ناۋچەكەى بۇ بەگۇدادانى كورد ۋە سەرقالكرىدان بە يارىيەكى سنوۋردارى خۇجى زياتر بوۋە، لە كاتىكدا كە بۇ نموۋنە خۋاستى ئەمىرىكا ۋە رۇژئاۋا بۇ يەكخستى پىشمەرگە بەخاۋى دەچىتە پىشەۋە.

كۆتايى

جيهان بەرەۋ گۇرانئىك دەچىت ۋە كوردستانىش لە قۇناخىكى ھەستىدارىيە. سەردانەكەى شى جىن پىنگ نىشانەپەكى ئاشكرى ئەو گۇرانەپە كە خەرىكە روۋدەدات. ئەكتەرە گىرنگەكانى جيهان ۋە ناۋچەكە خەرىكن خۇيان بەگۇپىرەى رىكابىرىيە ھىزدارىيەكەى چىن ۋە ئەمىرىكا رىكەدەنەۋە. بىگومان لەم قۇناخە راگوزەرەشدا، شەپۇلىكى سىياسەتى دژەكوردى لە ناۋچەكە ھەلىكىردۋتەۋە. ھەلبەت ئىستا سالانى ھەشتاكانى سەدەى رابردوۋ نىيە ۋە ئەگەر سىياسەتى كورد لە بازىنە داخراۋە ناۋخۇپىيەكەدا گۇرانى تىدا دروست بىت، نەك مەترسى بەلكو دەتوانى دەرەفتىكىش بىت. ۋا مەزىندە دەكرىت كە ژمارەى كورد بە بەراۋرد بە ھەشتاكان لانىكەم سى ھىندە زياتر بوۋىت ۋە تۋانا سىياسى ۋە سەربازىيەكەشى گۇرانى بەسەردا ھاتوۋە، تىگەپىشتن ۋە جىھانپىنى مۇقەكانىش گۇپاۋە، لەمانەش گىرنگىر، دەۋلەتانى دەۋرىيە كورد ھەم كىشەى ناۋخۇپىيان زۇرتىر بوۋە ۋە ھەم سىروشتى سىياسەت ۋە دەسەلتادىيەكەپىشان ۋەك رابردوۋ نىيە. دۋاجار ھەموو گۇرانئىك دەتوانىت دەرەفت، يان مەترسى لەگەل خۇى بىنىت، ھەلبەت براۋە ئەۋەپە كە ھەلەكانى رابردوۋى دوۋبارە نەكاتەۋە!